

УДК 37.011.33 + 373.29

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-46>**Тетяна СТЕПАНОВА,**
*orcid.org/0000-0003-0630-2256**доктор педагогічних наук,
професор кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
(Переяслав, Київська область, Україна) step.tetiana58@gmail.com***Оксана КОНОЗ,**
*orcid.org/0000-0003-0443-9531**здобувачка кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
(Переяслав, Київська область, Україна) konozoksana77@gmail.com*

МІСЦЕ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В СТРУКТУРІ ЗАГАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ

У статті розглядається проблема розвитку інклюзивної освіти в Україні і в більшості європейських країн від стародавньої Греції і Риму до сьогодення, дається коротка характеристика періодів становлення системи спеціальної освіти за А. Колупаєвою (від 996 до 2016 рр.). Визначено сутність таких основних понять: «діти з особливими потребами», «особа з особливими освітніми потребами», «інклюзія», «інклюзивна освіта» (Васильєва & Любарець, 2018; Порошенко, 2019). Дається характеристика медичної моделі підтримки дітей з порушенням розвитку, що передбачала ізоляцію, сегрегацію, підпорядкування медичним фахівцям, які концентрували увагу на основних потребах таких осіб, що були пов'язані з розвитком, недооцінюючи їхній психосоціальний потенціал. Представлено аналіз еволюції поглядів на підтримку людей з особливими потребами; розглядаються програми державної підтримки, що містяться в урядових нормативно-правових документах: організація навчання в спеціальних загальноосвітніх школах, спеціальних класах в загальноосвітніх школах для дітей з одиничними порушеннями розвитку, індивідуальне навчання на дому для дітей із комплексними порушеннями розвитку при спеціальних загальноосвітніх школах чи в інтернатних установах). Розкрито сутність соціальної моделі підтримки та послуг для дітей з особливими освітніми потребами, які можуть навчатися в загальноосвітніх школах за моделлю інклюзивної освіти: надання якісних освітніх послуг школярам з особливими потребами у звичайних класах (групах) загальноосвітніх (дошкільних) навчальних закладах – це перехід від їхньої інституалізації до інтеграції в суспільне життя. Схарактеризовано чинники інтеграційних процесів у освіті держави: політичні (законодавча база, діяльність громадських організацій), економічні (організація робочих місць, фінансування та ін.), соціальні (рівний доступ до освітніх послуг, працевлаштування та ін.).

Ключові слова: люди з обмеженими можливостями, інклюзія, інклюзивна освіта, інклюзивне освітнє середовище, інклюзивне навчання, сегрегація, інтеграція.

Tetiana STEPANOVA,
*orcid.org/0000-0003-0630-2256**Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of Preschool Education
Grigory Skovoroda University in Pereyaslav
(Pereyaslav, Kyiv region, Ukraine) step.tetiana58@gmail.com***Oksana KONOZ,**
*orcid.org/0000-0003-0443-9531**Acquisition at the Department of Psychology and Pedagogy of Preschool Education
Grigory Skovoroda University in Pereyaslav
(Pereyaslav, Kyiv region, Ukraine) konozoksana77@gmail.com*

THE PLACE OF INCLUSIVE EDUCATION IN THE STRUCTURE OF THE GENERAL EDUCATION SYSTEM

The article examines the problem of the development of inclusive education in Ukraine and in most European countries from ancient Greece and Rome to the present, and gives a brief description of the periods of formation of the special education system according to A. Kolupaeva (from 996 to 2016). The essence of the following basic concepts was determined: "children with special needs", "person with special educational needs", "inclusion", "inclusive education" (Vasilyeva & Lyubarets, 2018; Poroshenko, 2019). The description of the medical model of supporting children with

developmental disabilities is given, which involved isolation, segregation, and subordination to medical specialists who focused on the basic needs of such persons, which were related to development, underestimating their psychosocial potential. An analysis of the evolution of views on support for people with special needs is presented; state support programs contained in government regulatory documents are considered: the organization of education in special comprehensive schools, special classes in comprehensive schools for children with single developmental disabilities, individual education at home for children with complex developmental disorders at special comprehensive schools or in residential institutions). The essence of the social model of support and services for children with special educational needs who can study in comprehensive schools according to the model of inclusive education is revealed: provision of quality educational services to schoolchildren with special needs in regular classes (groups) of general education (preschool) educational institutions is a transition from their institutionalization to integration into social life. The factors of integration processes in state education are characterized: political (legislative framework, activities of public organizations), economic (organization of workplaces, financing, etc.), social (equal access to educational services, employment, etc.).

Key words: *people with disabilities, inclusion, inclusive education, inclusive educational environment, inclusive education, segregation, integration.*

Постановка проблеми. Найважливішою проблемою початку XXI століття, що викликає занепокоєння батьків, лікарів, педагогів, усієї спільноти – постійне збільшення дітей із особливими потребами. Питання освіти таких дітей в нашій державі сьогодні є найактуальнішим. Саме інклюзивна освіта виступає одним із провідних напрямів у структурі загальної системи освіти. Це підтверджується наявністю законодавства, яке декларує права дітей з особливими потребами на розвиток, здобуття освіти та соціальну інтеграцію. Проте практичні механізми їхньої реалізації сьогодні ще не є досконалими і потребують підвищеної уваги вчених.

Аналіз досліджень. Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що проблема здобуття освіти дітей з особливими потребами перебуває в центрі уваги багатьох учених. Упродовж останніх років вітчизняні науковці, зокрема В. Бондар (2007; 2011), Г. Васильєва (2018), С. Гецько (2012), І. Дичківська (2013), А. Колупаєва (2016), В. Любарєць (2018), О. Таранченко (2016) та ін. досліджували питання навчання дітей з особливими потребами в загальноосвітніх навчальних закладах, їх адаптацію та соціалізацію в суспільстві. Такі психологи, як Г. Костюк (1989), А. Ложкин (2014), С. Максименко (2010) та ін. присвятили свої праці розвитку психічних процесів у дітей з особливими потребами різного віку, ролі корекційної роботи у вихованні з метою підготовки їх до навчання. Проте історіографічний аналіз розвитку інклюзивної освіти звертає увагу на глибинність цієї проблеми, що зумовлює необхідність її подальшої розробки та впровадження.

Метою статті є стислий аналіз розвитку освіти людей з обмеженими можливостями, шляху від медичної моделі до соціальної, шляху забезпечення рівного доступу до якісної освіти.

Виклад основного матеріалу. Історіографічний аналіз наукових джерел свідчить про негативне ставлення до людей з вадами в розвитку ще

в стародавні часи існування людства. Свідчення про негативне ставлення в стародавній Греції та Римі до людей, які мали ті чи інші фізичні вади, знаходимо в багатьох творах давньогрецьких філософів. Так, Сенека, відомий Римський філософ і літератор, в Давньому Римі захищав право про визнання непотрібності людей з вадами розвитку, даючи цьому таке пояснення: «Ми вбиваємо калік і топимо дітей, які народжуються слабкими й потворними. Ми вчиняємо так не через гнів та досаду, а керуючись правилами розуму: відділяти неприродне від здорового» (Зайченко, 2010). Таким чином Римське право закріпило безправність людей з обмеженими можливостями, яка існувала в більшості європейських країн до XX-го століття, зокрема й обмеженість в отриманні освіти.

Сучасні міжнародні тенденції в галузі міжнародних правових норм, соціальної політики, освіти засвідчують найбільш прийнятне використання терміна «особа з обмеженими можливостями», оскільки основна увага концентрується на «особі», а «обмежені можливості» – другорядна характеристика.

Термін «діти з особливими потребами» набув свого більш широкого розуміння з часу публікації Саламанської декларації (1994), де й було розглянуто його основне значення. Як зауважує А. Гордєєва: «Говорячи про особливості, ми відштовхуємося від людини взагалі, а не від норми, від людини з певними особливостями, притаманними лише їй. Особливість передбачає відмінність, несхожість, можливо, неповторність, індивідуальність, унікальність». Відповідно, дітьми з особливими потребами досліджувачка вважає дітей-інвалідів, дітей з незначними порушеннями здоров'я, соціальними проблемами, обдарованих дітей (Науковий вісник, 2019: 152).

У Законі України «Про освіту» (2017) дефініція «особа з особливими освітніми потребами» – це особа, яка потребує додаткової постійної чи тим-

часової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту.

За А. Колупаєвою (2007), «особливість передбачає відмінність, несхожість, можливо – неповторність, індивідуальність, унікальність». Тому дітьми з особливими освітніми потребами науковці вважають дітей з інвалідністю, дітей з незначними порушеннями здоров'я, соціальними проблемами, обдарованих дітей тощо.

Процес становлення системи спеціальної освіти тісно пов'язаний із змінами, що відбувалися в ставленні суспільства й держави до осіб із психофізичними порушеннями. А. Колупаєва і О. Таранченко (2016) у своєму дослідженні виокремили такі п'ять періодів становлення системи спеціальної освіти, а саме:

Перший період (996–1715 рр.) – від агресії та зневаги до усвідомлення необхідності піклуватися про людей з відхиленнями в розвитку.

Другий період (1715–1806 рр.) – усвідомлення необхідності навчати осіб з відхиленнями в розвитку.

Третій період (1806–1927 рр.) – західноєвропейськими державами було зроблено наступний крок щодо навчання осіб з особливими потребами – навчання дітей трьох категорій порушень: з порушенням слуху, зору та дітей розумово відсталих, що припадає на останню чверть XIX століття.

Четвертий період (1927–1991 рр.) – було схарактеризовано вченими як усвідомлення необхідності навчати всіх дітей з відхиленнями в розвитку.

П'ятий період (1991 р. – й донині) – характеризується А. Колупаєвою (2016: 10) як перехід від сегрегативного навчання дітей з особливими освітніми потребами до інклюзивної освіти.

Еволюція поглядів, форм підтримки та послуг, призначених для людей з особливими потребами, мала різний ступінь реалізації, що залежало від політичних, економічних чи соціокультурних факторів країни. Недооцінюючи психосоціальний потенціал дітей з порушенням розвитку, домінуючою була *медична* модель у вигляді ізоляції, сегрегації, об'єктивності та підпорядкування медичним фахівцям, концентруючись на основних потребах таких осіб. Проте вирішення питань навчання та виховання дітей з порушеннями розвитку впливало з громадянського руху осіб з інвалідністю та людей, які мали відповідну освіту, знання та бажання їм допомагати (Шевченко, 2019: 334).

Нове розуміння проблеми поступово знаходить своє застосування в сучасну епоху людства.

Поняття інклюзія (англ. Inclusion – включення; франц. Inclusive – той, хто включає в себе; лат. Include – заключаю, включаю) – означає процес

активного включення в суспільні стосунки всіх громадян, незалежно від їхніх фізичних, інтелектуальних, культурних, мовних, національних та інших особливостей (Порошенко, 2019); процес, що навчає співіснувати з відмінностями, які розглядаються як стимул для заохочення дітей і дорослих до навчання (Васильєва & Любарець, 2018).

Українська національна асамблея інвалідів зазначає, що «інклюзія – політика і процес, які забезпечують повну участь усім членам суспільства в усіх сферах життєдіяльності» (Програма: «Через освіту до соціальної інтеграції», 2017: 306).

Спеціальна загальноосвітня школа, спеціальні класи в загальноосвітніх школах для дітей з одиничними порушеннями розвитку, індивідуальне навчання на дому для дітей із комплексними порушеннями розвитку при спеціальних загальноосвітніх школах чи в інтернатних установах – ці заходи та програми державної підтримки було розроблено і представлено в урядових нормативно-правових документах. Такими документами в Україні були: Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) (1993), Національна програма «Діти України» (1996), Національна доктрина розвитку освіти (2002), Концепція розвитку педагогічної освіти (2018), Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2020), Закон України «Про вищу освіту» (2014).

Термін «Інклюзивна школа» означає заклад освіти, який забезпечує інклюзивну освіту як систему освітніх послуг, зокрема: адаптує навчальні програми та плани, фізичне середовище, методи та форми навчання, використовує існуючі в громаді ресурси, залучає батьків, співпрацює з фахівцями для надання спеціальних послуг відповідно до різних освітніх потреб дітей, створює позитивний клімат у шкільному середовищі.

Хоча інклюзивні школи забезпечують сприятливі умови для досягнення рівних можливостей і повної участі, все ж для їх ефективної діяльності необхідні спільні зусилля не лише вчителів і персоналу школи, а й батьків, членів родин, ровесників.

Так, наприкінці XX ст. основними закладами для здобуття освіти дітьми з особливими потребами залишалися спеціальні заклади освіти та інтернати. Основною формою навчання виступала індивідуальна форма. Зазначимо, що навчання за індивідуальною формою організувалось тільки для учнів, які за станом здоров'я не можуть відвідувати навчальний заклад. Крім того, для навчання дітей за індивідуальною формою було збільшено кількість годин, для таких дітей школи організували виховний процес і змістовний відпочинок та дозвілля. Початок 90-х років

XX ст. характеризується змінами в освітній політиці – піднімається питання забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими потребами. На підтвердження тому було видано Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (1991).

Отже, беручи курс на євроінтеграцію, прагнучи створити особливим дітям комфортні умови для навчання, піднімалося питання переходу від їхньої *інституалізації* до *інтеграції* в суспільне життя – включення дітей з особливими потребами в масові загальноосвітні школи. Таким чином, було зроблено крок до вдосконалення системи освіти в Україні й виведення освіти до рівня досягнень сучасної цивілізації. То був крок від *медичної* моделі (ізоляція, сегрегація, підпорядкування медичним фахівцям) до моделі *соціальної* (навчання дітей в загальноосвітніх школах, створення спеціального освітнього середовища закладу, усунення бар'єрів у комунікації з однолітками, особистісно орієнтоване навчання).

Мета освітньої інклюзії полягає у ліквідації соціальної ізоляції (виключення), яка є наслідком негативного відношення до різноманітності. Відправною точкою цього поняття є переконання, що освіта є одним із основоположних прав людини і основою для більш справедливого суспільства. На Міжнародній конференції ООН з питань освіти, науки і культури «Інклюзивна освіта: шлях у майбутнє», яка проходила у Женеві у 2008 р., відмічалося, що запровадження інклюзії в освітній сфері є не другорядним, а центральним питанням для забезпечення високоякісної освіти і створення більш інклюзивних суспільств. Освіта розглядається як засіб розвитку людського капіталу, підвищення економічних показників, посилення індивідуальної спроможності й розширення меж вибору задля використання свобод громадянства. Освіта сприяє розвитку здатності особи або групи осіб приймати власні рішення та, більше, ніж будь-коли раніше, творити свою долю. Крім того, освіта є важливим засобом подолання виключення для дорослих та дітей, збільшуючи їхню спроможність отримувати можливості для більш повноцінної участі в житті своїх громад» (Порошенко, 2019; Шуміло, 2018).

За європейською практикою, більшість дітей з особливими освітніми потребами можуть навчатися в загальноосвітніх школах за моделлю *інклюзивної освіти*, яка передбачає надання якісних освітніх послуг школярам з особливими потребами у звичайних класах (групах) загальноосвітніх (дошкільних) навчальних закладів. Проте таке навчання передбачає відповідну підготовку педа-

гогів і підтримку сімей, у яких живуть діти з особливими потребами.

На думку Г. Васильєвої та В. Любарець (2018: 5), в основі терміну «інклюзивна освіта» лежить *соціальна* модель розуміння інвалідності, яка трактує інвалідність, як поняття, яке еволюціонує, і є результатом взаємодії, яка відбувається між людьми, які мають порушення здоров'я, і бар'єрами, що існують у зовнішньому середовищі і яка заважає їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими. Сутність поняття «інклюзивна освіта» вони визначають так: «це освітня технологія, яка передбачає навчання й виховання дітей з особливими потребами у звичайному навчально-виховному закладі, де створені відповідні умови для забезпечення максимальної ефективності навчального процесу».

У Концепції розвитку інклюзивної освіти (2010) термін «інклюзивна освіта» означає комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти шляхом організації навчання дітей у закладах освіти на основі застосування особистісно орієнтованих методів навчання з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей у навчально-пізнавальній діяльності.

За М. Порошенко (2019: 12), інклюзивна освіта є альтернативою системі спеціальної освіти, за якою діти навчаються окремо від інших дітей або на індивідуальній формі здобуття освіти.

Під інклюзивною освітою ми розуміємо створення в загальних закладах освіти особливого підходу до навчання дітей/осіб із особливими освітніми потребами на основі диференційованого підходу та індивідуалізації навчання (навчання за індивідуальними програмами).

Для створення комфортних умов навчання важливо враховувати особливості порушень в розвитку кожної особистості, а значить створення для таких дітей належного освітнього середовища. У зв'язку з цим, у Законі України «Про освіту» (2017) дається визначення поняттю «інклюзивне освітнє середовище» – це сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб і можливостей.

Інклюзивне навчання дітей з особливими освітніми потребами за категоріями в системі інклюзивної освіти більш наочно представлено в рисунку 1.

«Освіта має надаватися в межах можливого, у загальноосвітніх школах, без будь-якого вияву дискримінації стосовно дітей та дорослих інвалідів». – Така офіційна позиція європейської спільноти була висловлена ЮНЕСКО, Комісією з прав людини.

Рис. 1. Інклюзивна освіта дітей з особливими потребами

«Оскільки у більшості випадків інвалідність сама по собі не є перешкодою, дискримінація – ось що перешкоджає дитині отримати освіту в загальній системі». Досліджуючи зміст освіти дітей з особливими потребами, А. Колупаєва та Н. Софій (2007: 25) звертають увагу на підготовку фахівців до роботи з інклюзивними дітьми. Дослідниці визначили сутність поняття «інклюзивна компетентність» – це здатність створювати умови, що забезпечують функціонування інклюзивного освітнього середовища, здатність до педагогічної підтримки осіб з ООП; здатність забезпечувати в освітньому середовищі сприятливі умови для кожного учня/учениці залежно від його/її індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів.

Для роботи з такими дітьми педагоги можуть підвищувати свою кваліфікацію шляхом здобуття формальної, неформальної та інформальної освіти. У такий самий спосіб освіту можуть отримувати й діти з особливими потребами, залежно від того, які вони мають порушення здоров'я.

Індивідуалізація навчання інклюзивних дітей та звичайних дозволяє здійснювати комфортні умови для опанування змістом освіти кожному учневі школи чи кожній дитині закладу дошкільної освіти. Важливим моментом, на нашу думку, є те, що кожен педагог, працюючи з дітьми за

індивідуалізованими програмами, повинен вчасно відстежувати просування кожної дитини на щабель вище, із тим, щоб вчасно вносити зміни в її індивідуальну програму й вчасно переводити на навчання з одного рівня розумового розвитку на інший. І створення відповідного розвивального середовища лише підсилить прагнення дітей з освітніми потребами до навчання.

Як зазначають О. Бородіна і І. Прокопа (2019: 72), необхідність забезпечення захисту найбільш уразливих верств населення та гарантування гідності кожної особи особливо актуалізувалась з другої половини 60-х років, коли у 1966 р. були ухвалені Декларації Організації Об'єднаних Націй (ООН), одна з яких визначала політичні, інша – економічні та соціальні права людини. Проте досягнення зазначеної мети гальмувалося невирішеністю економічних проблем, про що йшлося в звіті про людський розвиток учених-економістів Оксфордського університету в 1997 р. Зокрема, боргова криза країн, що розвиваються, у 1970-х роках та запровадження програм структурної перебудови і фінансової дисципліни у 1980-х роках призвели до скорочення та подальшого згорання субсидованих програм із розвитку охорони здоров'я, освіти та боротьби з бідністю, що мало наслідком розширення її масштабів та соціального виключення окремих верств населення (Human Development Report, 1997).

З метою дальшого вдосконалення законодавства про народну освіту до Закону Української РСР від 28 червня 1974 року «Про народну освіту» до Статті 29 «Фонд загального обов'язкового навчання» після частини першої було внесено доповнення новою частиною такого змісту: «Фонд загального обов'язкового навчання (всеобучу) створюється за рахунок коштів бюджету в розмірі не менше одного процента від витрат на поточне утримання шкіл, а також за рахунок залучення коштів колгоспів, інших кооперативних, профспілкових організацій та з інших джерел» (Закон зі змінами, 1980).

Зазначимо, що на навчання осіб з порушеннями в той час впливала медична модель сприймання інвалідності у світі, яка панувала до 60-х років ХХ ст. У 70-х роках виникла альтернативна теорія

«соціальної співвіднесеності», співзвучна теорії Л. Виготського – сприймання дитини, а потім її дефектів та компенсаторних можливостей організму (Колупаєва, 2014).

Ще з 1970-х років Європу охопив рух «Освіта для всіх», де інклюзивна освіта виступила моделюючою руху як в країнах світу, так і в Україні.

У 1971 році ООН прийняла декларацію «Про права розумово відсталих» та у 1975 році «Про права інвалідів». Ці документи юридично заперечили існування умовного поділу на «повноцінну» більшість і «неповноцінну» меншість, сприяли деінституалізації та інтегрування у суспільство осіб з порушенням розвитку. Саме соціальна модель зламала стійке сприймання у суспільній свідомості і розпочалася інтеграція до здорових однолітків (Шемшученко, 1998).

А вже з кінця 70-х років у Західній Європі відбувалося скорочення кількості спеціальних шкіл і збільшення кількості спеціальних класів у загальноосвітніх школах для навчання учнів із особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі (Колупаєва, 2014).

Із 1980-х років на тлі подій з визнанням прав розумово відсталих, змінювався погляд на «ненормальність», приходило розуміння можливості навчання дітей з меншими порушеннями разом із нормотиповими дітьми. Діти з меншими порушеннями інтегрували стихійно в школи. Із 1984 року, після прийняття реформи загальноосвітньої і професійної школи, в школи було дозволено приймати дітей-шестирічок, і продовжувалось стихійне інтегрування дітей з менш стійкими порушеннями. У документі зверталась увага педагогів на ідейно-політичне виховання дітей і учнів, на формування в них «марксистсько-ленінського світогляду, почуття відповідальності, організованості і дисципліни» (Про реформу, 1984). Наприкінці 80-х років було опубліковано нові праці В. Ледньова й В. Беспалько (1989) з теорії шкільного змісту. Так було змінено структуру навчальних планів, у яких виокремлювалися три компоненти змісту: союзно-республіканський, республіканський і шкільний. Тоді ж в Україні вперше за повоєнні роки розроблено власний навчальний план, варіанти шкільного компонента, збільшувалася кількість годин на предмети, які задовольняють культурно-національні потреби.

Розпад Радянського Союзу, утворення самостійної України призвело до змін в політиці, економіці держави, в культурі. 90-ті роки ХХ ст. – період розбудови національної системи освіти; перегляд концептуальних підходів щодо

освіти осіб із порушеннями розвитку відповідно до Законодавчих актів міжнародного рівня та, враховуючи соціальні зміни в суспільстві, впровадження інклюзивної практики. Проте розпочата війна Росією в Україні 24 лютого 2022 року призвела до змін в політиці, економіці держави, що не могло не вплинути й на зміни в освіті.

Серед чинників, що впливали найбільшою мірою на інтеграційні процеси в освіті держави, ми визначили такі: *політичні* (законодавча база щодо життєдіяльності осіб з обмеженими можливостями, діяльність громадських організацій), *економічні* (виплати на утримання осіб з обмеженими можливостями, пристосування простору закладів освіти для навчання і виховання інклюзивних осіб, організація робочих місць, фінансування навчально-методичних посібників та випуск спеціального обладнання для осіб із різними порушеннями розвитку), *соціальні* (рівний доступ до освітніх послуг, до послуг закладів охорони здоров'я, підготовка кадрів для роботи в інклюзивних класах, працевлаштування).

Все ж, не дивлячись на війну, що досі триває в Україні, держава продовжує піклуватися про осіб із особливими освітніми потребами, зокрема, про здобуття ними професійної освіти. Так, у 2018 році вийшов Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг», де у статті 5 Розділу 1 зазначається, що держава створює умови для здобуття професійної (професійно-технічної) освіти особами з особливими освітніми потребами з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів, а також забезпечує виявлення та усунення факторів, що перешкоджають реалізації прав і задоволенню потреб таких осіб у сфері освіти. У постанові Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2022 р. № 979 зазначено, що спеціальні школи незалежно від напрямку (профілю) їх діяльності можуть зараховувати дітей з особливими освітніми потребами незалежно від категорії (типу) їх особливих освітніх потреб (труднощів) та дітей, які не мають особливих освітніх потреб, і додатково створювати для них класи, зокрема змішані та інклюзивні. Гранична наповнюваність змішаних класів не може перевищувати восьми осіб. Для кожного учня, який здобуває освіту у змішаному класі, розробляється індивідуальна програма розвитку та індивідуальний навчальний план, що враховують індивідуальні особливості розвитку та категорію (тип) його особливих освітніх потреб (труднощів).

Висновки. Таким чином, в Україні продовжується робота над створенням умов для розвитку інклюзивної освіти з наданням психолого-педагогічного супроводу кожній дитині з особливими освітніми потребами. Усвідомлюючи важливість і значущість отримання і впровадження досвіду попередніх поколінь, свої подальші наукові розвідки спрямуємо на розвиток інклюзивної освіти в період незалежної України до 2022 років та можливість його використання в роботі з дітьми різних порушень в сучасному інклюзивному навчанні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондар В. Діти з особливими освітніми потребами: проблеми, пошуки, перспективи. *Педагогічна газета*. 2007. № 10–11. С. 8.
2. Бондар В. Інклюзивне навчання як соціально-педагогічний феномен. *Рідна школа*. 2011. № 3. С. 10–14.
3. Бородіна О. М., Прокопа І. В. Інклюзивний сільський розвиток. *Економіка і прогнозування*. 2019. № 1. С. 70–85.
4. Васильєва Г. І., Любарєць В. В. Термінологічний словник-інклюдія. Київ : Міленіум. 2018. 42 с.
5. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття) : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. № 896. *Освіта*. 1993. Грудень. № 44–46. С. 5.
6. Дичківська І. Інклюзивна освіта: шляхи впровадження. *Дошкільне виховання*. 2013. № 12. С. 3–6.
7. Зайченко І. В. Історія педагогіки. Книга І. Історія зарубіжної педагогіки : навч. посіб. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 624 с.
8. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2014. № 37–38, ст. 2004 зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення 29.08.2023 р.)
9. Закону України «Про освіту», прийнятий Верховною Радою України від 05.09.2017 № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 2017. № 34; № 38–39. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 19.07.2023 р.)
10. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» № 875-XII від 21.03.1991. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*, 1991, № 21, ст. 252.
11. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 № 463-IX. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2020. № 31, ст. 226 зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення 19.07.2023 р.)
12. Закон УРСР «Про народну освіту». Прийнято Постановою Верховної Ради УРСР від 28.06.1974 № 2778-VIII. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/t742778?an=2&ed=1974_06_28 (дата звернення 19.07.2023 р.)
13. Інклюзивна школа: особливості організації та управління : навч.-метод. посібник / Колупаєва А. А. та ін. ; за заг. ред. Л. Даниленко. Київ : СПД Кулінічев Б. М., 2007. 128 с.
14. Колупаєва А. Інклюзивна освіта як модель соціального устрою. *«Особлива дитина: навчання і виховання»*. № 2. Київ. 2014. С. 7–18. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/159118815.pdf> (дата звернення 26.08.2023 р.)
15. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта: від основ до практики : монографія. Київ : ТОВ «АТОПОЛ». 2016. 152 с.
16. Концепція розвитку інклюзивної освіти / Наказ Міністерства освіти і науки України від 01.10.2010. № 912. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya> (дата звернення 26.08.2023 р.)
17. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ : Рад. школа, 1989. 608 с.
18. Ложкин Г. В. Педагогическая деятельность и ее регуляторы. *Практична психологія та соціальна робота*. 2014. № 3 (180). С. 1–4.
19. Луцан Н. Наукові підходи до організації навчання дітей з особливими освітніми проблемами. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки* : зб. наук. пр.; за ред. проф. Тетяни Степанової. № 1 (64), лютий 2019. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2019. С. 152.
20. Максименко С. Д., Ложкин Г. В., Колосов А. Б. От психологического обеспечения к психологическому сопровождению. *Практична психологія та соціальна робота*. 2010. № 12. С. 1–10.
21. Наказ МОН України від 16.07.2018. № 776 «Про затвердження Концепції розвитку педагогічної освіти». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-konceptsiyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti> (дата звернення 27.07.2023 р.)
22. Порошенко М. А. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. Київ: ТОВ «Агентство «Україна». 2019. 300 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/posibniki/inklyuziyavnz.pdf> (дата звернення 27.07.2023 р.)
23. Про внесення змін до Закону України «Про професійно-технічну освіту» щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг : Закон України від 6.09.2018 р. № 2541-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2018. № 43, ст. 345. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2541-19#Text> (дата звернення 20.12.2018 р.)
24. Про реформу загальноосвітньої і професійної школи : зб. документів і матеріалів; пер. з рос. К.: Політвидав України, 1984. 110 с.
25. Саламанська декларація та рамки дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами, прийнята Всесвітньою конференцією щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами: доступ і якість. Саламанка. Іспанія. 7–10 червня. Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури. Міністерство освіти і науки Іспанії. Надруковано в ЮНЕСКО, 1994. ED-94/WS/18. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94#Text (дата звернення 29.08.23 р.)

26. Указ Президента України від 17 квітня 2002 р. N 347/2002 «Про Національну доктрину розвитку освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text> (дата звернення 22.08.2023 р.)
27. Указ Президента України від 18.01.1996 № 63/96 «Про Національну програму «Діти України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63/96#Text> (дата звернення 12.08.2023 р.)
28. Указ Президії Верховної Ради від 15.05.1980 № 243-X «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР про народну освіту». URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/up800243?an=2&ed=1980_05_15 (дата звернення 29.08.23 р.)
29. Human Development Report 1997. UNDP. New York. Oxford: Oxford University Press, 1997. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/258/hdr_1997_en_complete_nostats.pdf (дата звернення 30.06.23 р.)
30. Шевченко В. Зародження спеціальної освіти для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку в Польщі (XVIII – початок XX століття). *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: науково-методичний збірник*; за ред. В. В. Засенка. Київ: ТОВ «Наша друкарня». Вип. 15. 2019. С. 333-345.
31. Шуміло І. А. Міжнародна система захисту прав людини : навч. посіб. Київ : «ФОП Голембовська О.О.». 2018. 168 с.
32. Юридична енциклопедія : у 6 т. / гол. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998.

REFERENCES

1. Bondar V. (2007). Dity z osoblyvymy osvitnimy potrebamy: problemy, poshuky, perspektyvy. [Children with special educational needs: problems, searches, prospects]. *Pedahohichna hazeta*. № 10–11. S. 8. [in Ukrainian].
2. Bondar V. (2011). Inkluzivne navchannia yak sotsialno-pedahohichniy fenomen. [Inclusive education as a socio-pedagogical phenomenon]. *Ridna shkola*. № 3. S. 10–14. [in Ukrainian].
3. Borodina O. M., Prokopa I. V. (2019). Inkluzivnyi silskyi rozvytok. [Inclusive rural development]. *Ekonomika i prohnozuvannia*. № 1. S. 70–85. [in Ukrainian].
4. Vasylieva H. I., Liubarets V. V. (2018). Terminolohichniy slovnyk-inkluziia. [Terminological dictionary-inclusion]. Kyiv: Milenium. 42 s. [in Ukrainian].
5. Derzhavna natsionalna prohrama «Osvita» (Ukraina KhKhI stolittia) [State national program «Education» (21st century Ukraine)]: zatv. Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 lystopada 1993 r. № 896. *Osvita*. Hruden. № 44–46. S. 5. [in Ukrainian].
6. Dychkivska I. (2013). Inkluzivna osvita: shliakhy vprovadzhenia. [Inclusive education: ways of implementation]. *Doshkilne vykhovannia*. № 12. S. 3-6. [in Ukrainian].
7. Zaichenko I. V. (2010). Istorii pedahohiky. Knyha I. Istorii zarubizhnoi pedahohiky. [History of pedagogy. Book I. History of foreign pedagogy: education. manual]. Navch. posib. Kyiv: Vydavnychi Dim «Slovo». 624 s. [in Ukrainian].
8. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» vid 01.07.2014 r. № 1556-VII. [Law of Ukraine «On Higher Education»]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2014. № 37–38, st. 2004 zi zminamy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].
9. Zakonu Ukrainy «Pro osvitu» [Law of Ukraine «On Education»], pryiniaty Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR)*. 2017. № 34; № 38-39. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
10. Zakon Ukrainy «Pro osnovy sotsialnoi zakhyshchenosti osib z invalidnistiu v Ukraini». [The Law of Ukraine «On the Basics of Social Protection of Persons with Disabilities in Ukraine»] № 875-KhII vid 21.03.1991. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR)*, 1991, № 21, st. 252. [in Ukrainian].
11. Zakon Ukrainy «Pro povnu zahalnu seredniu osvitu» [Law of Ukraine «On comprehensive general secondary education»] vid 16.01.2020. № 463-IX. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2020. № 31, st. 226 zi zminamy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> [in Ukrainian].
12. Zakon URSR «Pro narodnu osvitu». [Law of the Ukrainian SSR «On Public Education»]. Pryiniato Postanovoiu Verkhovnoi Rady URSR vid 28.06.1974 № 2778-VIII. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/t742778?an=2&ed=1974_06_28 [in Ukrainian].
13. Inkluzivna shkola: osoblyvosti orhanizatsii ta upravlinnia. [Inclusive school: features of organization and management]. (2007). Navch.-metod. posibnyk / Kolupaieva A. A. ta in. ; za zah. red. L. Danylenko. Kyiv : SPD Kulinichev B. M. 128 s. [in Ukrainian].
14. Kolupaieva A. (2014). Inkluzivna osvita yak model sotsialnoho ustroiu. [Inclusive education as a model of social organization]. «*Osoblyva dytna: navchannia i vykhovannia*». № 2. Kyiv. S. 7–18. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/159118815.pdf> [in Ukrainian].
15. Kolupaieva A. A., Taranchenko O. M. (2016). Inkluzivna osvita: vid osnov do praktyky. [Inclusive education: from basics to practice]. Monograph. Kyiv : TOV «АТОPOL». 152 s. [in Ukrainian].
16. Kontsepsiia rozvytku inkluzivnoi osvity. [Concept of development of inclusive education] / Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 01.10.2010. № 912. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontsepsi-i-rozvytku-inkluzivnogo-navchannya> [in Ukrainian].
17. Kostiuk H. S. (1989). Navchalno-vykhovnyi protses i psykhičniy rozvytok osobystosti. [Educational process and mental development of personality]. Kyiv : Rad. shkola. 608 s. [in Ukrainian].
18. Lozhkyn H. V. (2014). Pedahohycheskaia deiatelnost y ee rehulyatory. [Pedagogical activity and its regulators]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*. № 3 (180). S. 1–4. [in Ukrainian].

19. Lutsan N. (2019). Naukovi pidkhody do orhanizatsii navchannia ditei z osoblyvymy osvritnimy problemamy. [Scientific approaches to the organization of education of children with special educational problems]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Pedagogichni nauky* : zb. nauk. pr.; za red. prof. Tetiany Stepanovoi. № 1 (64), liutyi 2019. Mykolaiv : MNU imeni V. O. Sukhomlynskoho. S. 152. [in Ukrainian].
20. Maksymenko S. D., Lozhkyn H. V., Kolosov A. B. (2010). Ot psykhologhycheskoho obespechenia k psykhologhycheskomu soprovozhdennyiu. [From psychological support to psychological support]. *Praktychna psykhologhiia ta sotsialna robota*. № 12. S. 1-10. [in Ukrainian].
21. Nakaz MON Ukrainy vid 16.07.2018. № 776 «Pro zatverdzhennia Kontseptsii rozvytku pedagogichnoi osvity». [«On approval of the Concept of development of pedagogical education»]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-koncepciyi-rozvytku-pedagogichnoyi-osviti> [in Ukrainian].
22. Poroshenko M. A. (2019). Inkluzyvna osvita. [Inclusive education]. Navchalnyi posibnyk. Kyiv: TOV «Ahentstvo «Ukraina». 300 s. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/posibniki/inkluziyavnz.pdf> [in Ukrainian].
23. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro profesiino-tekhnichnu osvitu» shchodo dostupu osib z osoblyvymy osvritnimy potrebamy do osvritnikh posluh [On amendments to the Law of Ukraine "On Vocational and Technical Education" regarding the access of persons with special educational needs to educational services] : Zakon Ukrainy vid 6.09.2018 r. № 2541-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2018. № 43, st. 345. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2541-19#Text> [in Ukrainian].
24. Pro reformu zahalnoosvitnoi i profesiinoi shkoly. [About the reform of general education and vocational schools]. (1984). *Zb. dokumentiv i materialiv*; per. z ros. K.: Polityvdav Ukrainy. 110 s. [in Ukrainian].
25. Salamanska deklaratsiia ta ramky dii shchodo osvity osib z osoblyvymy osvritnimy potrebamy, pryiniata Vsesvitnoiu konferentsiieiu shchodo osvity osib z osoblyvymy osvritnimy potrebamy: dostup i yakist. (1994). [The Salamanca Declaration and Framework for Action on the Education of Persons with Special Educational Needs, adopted by the World Conference on the Education of Persons with Special Educational Needs: Access and Quality]. Salamanka. Ispaniia. 7-10 chervnia. Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii z pytan osvity, nauky i kultury. Ministerstvo osvity i nauky Ispanii. Nadrukovano v YuNESKO. ED-94/WS/18. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94#Text [in Ukrainian].
26. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 17 kvitnia 2002 r. N 347/2002 «Pro Natsionalnu doktrynu rozvytku osvity». [«On the National Doctrine of Education Development»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text> [in Ukrainian].
27. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 18.01.1996 № 63/96 «Pro Natsionalnu prohramu «Dity Ukrainy». [«About the National Program «Children of Ukraine»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63/96#Text> [in Ukrainian].
28. Ukaz Prezidii Verkhovnoi Rady vid 15.05.1980 № 243-X «Pro vnesennia zmin i dopovnen do Zakonu Ukrainskoi RSR pro narodnu osvitu». [«On Amendments and Supplements to the Law of the Ukrainian SSR n Public Education»]. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/up800243?an=2&ed=1980_05_15 [in Ukrainian].
29. Human Development Report 1997. [Human Development Report 1997]. UNDP. New York. Oxford: Oxford University Press, 1997. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/258/hdr_1997_en_complete_nostats.pdf
30. Shevchenko V. (2019). Zarodzhennia spetsialnoi osvity dlia ditei z porushenniamy intelektualnoho rozvytku v Polshchi (KhVIII – pochatok KhKh stolittia). [The birth of special education for children with intellectual disabilities in Poland (18th – early 20th centuries)]. *Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: shliakhy rozbudovy: naukovo-metodychnyi zbirnyk*; za red. V. V. Zasenka. Kyiv: TOV «Nasha drukarnia». Vyp. 15. S. 333-345. [in Ukrainian].
31. Shumilo I. A. (2018). Mizhnarodna systema zakhystu prav liudyny. [The international system of human rights protection]. Navch. posib. Kyiv: «FOP Holembovska O. O.». 168 s. [in Ukrainian].
32. Yurydychna entsyklopediia. (1998). [Legal encyclopedia]. U 6 t. / hol. red. Yu. S. Shemshuchenko. Kyiv : «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana. [in Ukrainian].